

זאב שטסל

אתיקה סביבתית

האוניברסיטה העברית בירושלים, המרכז להוראת המדעים
משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
מינהלת מל"מ, המרכז הישראלי לחינוך מדעי-טכנולוגי ע"ש עמוס דה-שלוט
תשס"ט 2009

זאב שטסל

אתיקה סביבתית

האוניברסיטה העברית בירושלים, המרכז להוראת המדעים
משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
מינהלת מל"מ, המרכז הישראלי לחינוך מדעי-טכנולוגי ע"ש עמוס דה-שליט

2009

תשס"ט

ייעוץ מדעי: ד"ר דניאל מישורי

אחראי אקדמי: פרופ' עמוס דריפוס

עריכת הלשון: בלהה נחמן

עיצוב: אלי רטנר, יוליה אגרנוביץ'

– סטודיו גדעון דן ירושלים

איורים: גדעון דן, יוליה אגרנוביץ'

יצא לאור במימון האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך ומינהלת מל"מ, המרכז הישראלי לחינוך מדעי-טכנולוגי ע"ש עמוס דה-שליט

משרד החינוך התרבות והספורט
עיסוקי ת"מ 4211/1

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך תשס"ט, 2009

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם או לאחסן במאגרי מידע, בכל דרך ובכל אמצעי, כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.

אתיקה עוסקת בשאלה מהו המעשה הראוי. אתיקה סביבתית עוסקת בשאלה מהו המעשה הראוי בכל הקשור לסוגיות סביבתיות. האתיקה הסביבתית התפתחה בעיקר מאז שנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20. בתקופה זו החלה מתגבשת ההכרה בדבר המשבר הסביבתי המאיים על כדור הארץ כתוצאה מההשפעות הקשות של האדם על הסביבה בעידן המודרני. הוגים שונים טענו כי ההתמודדות עם המשבר הסביבתי דורשת לא רק מחקר מדעי ופיתוחים טכנולוגיים, שיוכלו לתת מענה לבעיות הסביבתיות, אלא גם הכרעות ערכיות במכלול הסוגיות הנוגעות ליחס האדם לסביבה שבה הוא חי.

האתיקה הסביבתית כוללת גישות שונות שגובשו על ידי הוגים, שחלק מהם נכיר בספר זה. מבחינה תוכנית ניתן לחלק את פרקי הספר לשלושה חלקים. פרק 1 מציג את התחום של האתיקה הסביבתית ומסביר מושגי יסוד באתיקה הנדרשים להבנת הפרקים הבאים. פרקים 2-5 מציגים את תורותיהם של ההוגים המרכזיים של האתיקה הסביבתית. פרקים 6-9 עוסקים באתיקה סביבתית יישומית, ומראים כיצד היא משתלבת במציאות הפוליטית והכלכלית.

במסגרת הטקסט משולבות דוגמאות לסוגיות סביבתיות הקשורות לנושאים הנדונים וכן קטעי העשרה. דוגמאות וקטעים אלו מודפסים על רקע צבעוני. ניתן לקרוא את הטקסט העיקרי של הספר תוך דילוג על חלקים אלו. הספר נכתב עבור תלמידי מדעי הסביבה הלומדים את נושא האתיקה הסביבתית כיחידת בחירה במסגרת מדעי הסביבה.

כתיבתו של ספר זה הייתה אתגר גדול ורבים מאוד סייעו בהכנתו. ברצוני להודות בראש וראשונה לד"ר דניאל מישורי, היועץ המדעי שליווה את הכתיבה, ולפרופ' עמוס דריפוס האחראי האקדמי. תודה מיוחדת לד"ר נעמי יוסברג שהקדישה שעות רבות לקריאת פרקי הספר ולשיחות מרתקות שהיו לנו בעקבות הערותיה. תודות גם לאחרים שקראו את הספר כולו והעירו הערות חשובות ומועילות מאוד בשלבים שונים של הכתיבה: עדה אבשלום, מיכל בירן, עליזה חדד, ד"ר נטע עורבי, שרית עופרי וד"ר אירית שדה, וכן למי שקראו חלקים מהספר: עמרי אברהם, ד"ר יהודה בן חור, פרופ' משה גפן, יערה שטסל ואהד שטסל. כמו כן ברצוני להודות למי שהקדישו לי מזמנם להתייעצות בזמן הגיבוש הרעיוני של הספר: ד"ר ליאה אטינגר, ד"ר ג'רמי ברשטיין ושמואל חן. תודה גם לעורכת הלשונית בלהה נחמן ולאנשי סטודיו דן על העיצוב הגרפי: יוליה אגרנוביץ', אלי רטנר וגדעון דן.

תוכן העניינים

7	מהי אתיקה סביבתית?	פרק 1
9	מהי אתיקה?	
10	מהי אתיקה סביבתית?	
14	גישות מרכזיות באתיקה סביבתית	
15	הגישה האנתרופוצנטרית	
18	הגישה הביוצנטרית	
19	הגישה האקוצנטרית	
21	תורת התועלתנות ותורת הציווי המוחלט	
27	היחס ליצורים החיים כיחידים	פרק 2
29	עמדות אנתרופוצנטריות	
32	עמדות ביוצנטריות	
32	אחריות מוסרית כלפי חיות מפותחות	
32	פיטר סינגר – שחרור בעלי החיים	
34	תום ריגן – זכויות בעלי החיים	
41	אחריות מוסרית כלפי כל היצורים	
41	אלברט שווייצר – הוקרת החיים	
42	פול טיילור – הכבוד לטבע	
51	שימור ושמירה של הטבע	פרק 3
53	שימור הטבע (Conservation)	
55	שמירת הטבע (Preservation)	

63	פרק 4	הוליזם
66		מהו הוליזם?
67		אתיקת האדמה (Land Ethic)
72		השערת גאיה (Gaia Hypothesis)
75		אקולוגיה עמוקה (Deep Ecology)

89	פרק 5	גישות חברתיות
91		אקולוגיה חברתית
97		אקופמיניזם

	פרק 6	מושגי יסוד בנושאי כלכלה מדינה וחברה
103		קפיטליזם ועקרון השוק החופשי
103		מדינת הרווחה
108		נאו-ליברליזם
109		גלובליזציה כלכלית

115	פרק 7	כלכלה מדינה וסביבה
		איזו בעלות (פרטית או ציבורית) יכולה להגן על משאבי
118		הסביבה באופן הטוב ביותר לתועלת החברה?
		דרכים שבהן יכולה רשות שלטונית לפעול כדי להגן
125		על משאבי הסביבה
126		התמודדות עם בעיית זיהום הסביבה
134		תכנון הסביבה

פרק 8 צדק סביבתי

139

- 141 מהו צדק?
143 מהו אי־צדק סביבתי ומדוע הוא נוצר?
145 כיצד לממש צדק סביבתי?
147 סוגיות בנושא צדק סביבתי
148 נושאים מקומיים
154 נושאים עולמיים

פרק 9 קיימות

159

- 161 קיימות ויצירת המושג פיתוח בר־קיימא
164 פיתוח בר־קיימא
170 כלכלה אקולוגית
182 מימוש מעשי של קיימות
- 187 מקורות נבחרים
191 המקורות לציטוטים
195 המקורות לתצלומים
197 מפתח

- בנת'ם ג'רמי 21, 33-34
 בעלות פרטית 117-120, 126, 137
 בעלות ציבורית 117, 119
 בריקר ענבל 40
- ג** ג'יפקו 89-90, 99
 גאיה ראו השערת גאיה
 גבולות הצמיחה 161, 172
 גזענות 85, 143
 גלובליזציה 84, 109
 גלובליזציה כלכלית 108-114, 147, 158, 178
- ד** ה-אובון פרנסואז 97
 דוואל ביל 76, 79
 דיילי הרמן 170-179
 דילמה אתית 10, 18, 58, 61, 62, 125, 141
 דמוקרטיה 24, 94, 116, 119
 דקרט רנה 29, 49
- ה** "האביב הדומם" (ספר) 13, 93
 הבנק העולמי 110-112, 157
 הגבלות סחר והון 109-111
 הדורות הבאים ראו זכויות הדורות הבאים
 הולזים 19, 47, 66, 68, 86, 91
 הון טבעי 167-168, 171
 הון מלאכותי 168
 הוקרת החיים 41-42, 49-50
 החברה להגנת הטבע 57, 64
 היד הנעלמה 104
- א** אבולוציה 43, 91-92, 94, 96, 101
 אוכלוסיות מוחלשות (אוכלוסיות חלשות) 11,
 142-146, 150-152
 אי-צדק סביבתי - ראו צדק סביבתי
 איביי אדוארד 55
 אלבי מיכאל 85
 אנרכיזם 91
 אנתרופוצנטרי (גישה אנתרופוצנטרית) 9, 14-18,
 25-26, 28-31, 32, 37-39, 49
 אקולוגיה חברתית 90-96, 100
 אקולוגיה עמוקה 66, 75-88, 94-95
 אקופמיניזם 90, 97-101
 אקוצנטרי (גישה אקוצנטרית) 9, 14, 19-20, 26,
 37-38, 43, 68, 117
 ארגון הסחר העולמי 110-111
 אריסטו 15, 43-44, 72
 אתיקה 10-11, 21-25
 אתיקה סביבתית 10-26, 38, 52, 66-67,
 77, 91, 97, 101
 אתיקה של דאגה 98, 100, 101
 אתיקת האדמה 38, 66, 67-71, 84, 86
- ב** בולדינג קנת 173
 בוקצ'ין מורי 85, 91-96, 100-101
 ביוצנטרי (גישה ביוצנטרית) 9, 14, 18-20, 26, 28,
 30, 32-47, 49-50, 117
 ביורגיונליזם 79, 83, 90
 בייל ג'נט 92
 בית המשפט העליון 24, 150, 154

- טיילור פול 42-47, 49-50
 טכנולוגיה 11-12, 27, 62, 69, 76, 84, 92, 96, 99,
 101, 130-131, 137, 167, 180
 טלאולוגיה (תכליתיות) 43
 טלוס (תכלית) 43-44, 50
 טרגדיית המרעה המשותף 118-119, 126
- י** חסיות מוסרית - ראו רלטיביזם מוסרי במונח מוסר
- כ** כבוד לטבע 42-47, 49-50
 כלכלה אקולוגית 161, 168, 170-179, 182, 185-186
 כלכלה סביבתית 120, 128-130, 132-136, 167
 כשל נטורליסטי 38, 70
- ל** אבלוק ג'יימס 72-74
 לוק ג'ון 29, 49, 103
 ליאופולד אלדו 14, 38, 56, 67-72, 77, 86, 173
 ליברליזם 103
 ליברליזם של רווחה 107
- מ** מגוון ביולוגי 17, 19-20, 117
 מדד רווחה חברתית 175-176
 מדינות מפותחות 76, 82, 111-112, 143,
 154-155, 157-158, 178
 מדינות מתפתחות 76, 82, 85, 99, 110-112, 143,
 154-155, 157-158, 162, 168, 178
 מדינת רווחה 103, 106-108, 114, 119
 מדע 16, 29, 62, 69, 76-77, 92, 101, 131-132
 מויר ג'ון 55, 57-59, 62
 מוסר 9-10, 68
 אינטואיציה מוסרית 22
 יחס מוסרי 14-16, 18-20, 26, 29, 32-34,
 39, 41-43, 46, 49, 66-68, 80, 86-87
- הכרה עצמית (self realization) 77-78
 המזהם משלם (עקרון המזהם משלם) 126
 הפרטה 108, 110, 119-122, 133
 הרדין גארט 118
 השערת גאיה 66, 72-74, 86-87
- ו** ורן קרן 97
 ועדת ברונטלנד 161-162, 164, 166, 185
- ז** זכויות 23-24, 103-105
 זכויות בגישה למשאבים 149-150, 158
 זכויות בעלי חיים 19, 32, 34-40, 49, 98
 זכויות הדור הנוכחי 54, 160, 161-162, 164,
 167-168, 185
 זכויות הדורות הבאים 11, 13, 17, 53, 76,
 115, 135, 160, 162-164, 167-169
 זכויות עובדים 112
 זכות הקניין 23, 152
 זכות לסביבה נאותה 144-147, 158
 זכות לשוויון 23, 104
- ח** חבות סביבתית 126
 חברה אזרחית 108
 חוק חופש המידע 146
 חוק יסוד 24, 145-146, 152
 חשיבה אזרחית 105-106
 חשיבה צרכנית 105-106
- ט** טבעת רגל אקולוגית 154-155, 160, 170, 177
 טבע בראשיתי (wilderness) 55-60, 62, 82
 טבע ראשון 91-92, 100
 טבע רומנטי 56-57
 טבע שני 91-92, 101

עקרון הזהירות המונעת ראו עקרון ההיזהרות
ערך פנימי (ערך אינטרינזי) 14-15, 18-20, 26, 29,
42-43, 46, 50, 56-58, 74, 78, 81-82, 84, 87, 95
ערך שימוש 14-15
"עתידנו המשותף" ראו ועדת ברונטלנד

פינצ'וט גיפורד 54-55, 58
פיתוח בר-קיימא 13, 54, 62, 161-162, 164-169,
170, 174, 182, 185
פלנט ג'ודית 98
פמיניזם 97
פרגמטיזם סביבתי 25

צ'ייני ג'ים 97
צדק 141
צדק בין-דורי 165, 167-168
צדק חברתי 13, 94, 124
צדק חלוקתי 46, 141-142, 147
צדק מתקן 46, 141-142, 147
צדק סביבתי 11, 13, 132, 139-158
צדק תוך-דורי 165, 167

צ'ף סיאטל 80
ציווי מוחלט (תורת הציווי המוחלט) 9, 23-25, 34
צמחונות 30, 33, 35, 37, 46
צמיחה כלכלית 83-84, 88, 109, 159-160,
164-185, 180
צער בעלי חיים 30-31

קאנט עמנואל 23, 30, 49
קאנטינייט (גישה) 34, 49
קורנוקופיה 179
קיימות 13, 54, 62, 161-162, 164, 168, 170, 173,
175-179, 182-186
קליקוט ביירד 38

מוניזם מוסרי 25
פלורליזם מוסרי 25
רלטיביזם מוסרי (יחסיות מוסרית) 9-10,
100

מיל ג'ון סטוארט 21
מלתוס תומס 180
מס זיהום 132-133, 138
מרוץ לתחתית 112
מרצ'נט קרולין 99
משבר סביבתי 11-13, 26, 75, 87, 91-96, 101, 161

נאו-ליברליזם 108-109, 114
נודיגס נל 98
נחלת הכלל 118
ניסויים בבעלי חיים 19, 30-31, 33, 35
נס ארן 75-87
נציב הדורות הבאים 163

סאגוף מרק 105-106
סולט הנרי 33
סוציאל-דמוקרטיה 107
סוציאליזם 106-107
סחר בזכויות זיהום 133, 138
סימון ג'וליאן 179-180
סינגר פיטר 30, 32-34, 37-39, 41, 49
סמית אדם 104
ספישסיזם 33
שנס גורג' 76, 79, 81-82, 87

עולמנו המלאכותי" (ספר) 93
עלויות חיצוניות 126, 132, 167
עלות-תועלת 128-130, 134-138
עקרון ההיזהרות 131-132

שירותי המערכת האקולוגית 170-172, 168
שמורות טבע 19, 51-52, 54, 59-62, 64, 119
120-, 134, 136, 143, 152, 168
שמורה ביוספרית 51
שמירת הטבע (Preservation) 55-62

תאגידים 111-113, 156
תועלתנות (תורת התועלתנות) 9, 21-24, 25,
30, 33-34, 49, 105

תועלתנות הדוניסטית 21

תועלתנות רצייה 21

תוצר מקומי גולמי 166, 174-176, 186

תורו הנרי דייוויד 56-57, 62

תכנון סביבתי 125, 134-138, 151, 182

תקן (תקני איכות סביבה) 27-28, 121,

128-132, 137-138, 153-154

תקן פליטה 21, 23-24

תרבות הצריכה 160, 176-178

LD50 27-28

NIMBY 144

Stewardship 16-17, 92, 96

קפיטליזם 85, 92, 95, 99, 103-108, 113, 118

קלסון רחל 13, 93

קרן המטבע הבינלאומי 110-112

רדפורד רוזמרי 97

רווחת בעלי החיים 30-31, 36, 49

רוזבלט תאודור 53-54, 58-59

רולס ג'ון 142

רותלי ריצ'ארד 18

ריגן תום 34-35, 37-39, 41, 49, 71

רמצ'נדרה גוהה 85

רשות הטבע והגנים 48, 60-61, 152-153

שוויון 94, 97, 113, 120, 133, 175

שוויון ביוטי (biocentric equity) 77-79, 81

84, 87, 95

שווייצר אלברט 41-42, 49-50

שוק חופשי 103-114, 116, 145, 158, 178

שחרור בעלי החיים 32-34, 38, 49

שימור הטבע (Conservation) 52-56, 62,

67, 161

אתיקה עוסקת בשאלה מהו המעשה הראוי. אתיקה סביבתית עוסקת בשאלה מה הוא המעשה הראוי בכל הקשור לסוגיות סביבתיות. האתיקה הסביבתית התפתחה בעיקר מאז שנות ה־60 וה־70 של המאה ה־20. בתקופה זו החלה מתגבשת ההכרה בדבר המשבר הסביבתי המאיים על כדור הארץ כתוצאה מההשפעות הקשות של האדם על הסביבה בעידן המודרני. הוגים שונים טענו כי ההתמודדות עם המשבר הסביבתי דורשת לא רק מחקר מדעי ופיתוחים טכנולוגיים, שיוכלו לתת מענה לבעיות הסביבתיות, אלא גם הכרעות ערכיות במכלול הסוגיות הנוגעות ליחס האדם לסביבה שבה הוא חי.

ספר זה מסכם ומכנס לראשונה בעברית את תורותיהם של הוגים מרכזיים בתחום האתיקה הסביבתית ועוסק גם בסוגיות של אתיקה סביבתית יישומית הנדרשת במסגרות הפוליטיות והכלכליות. את הדיון התאורטי מלוות דוגמאות לסוגיות סביבתיות שבהן נדרשות הכרעות מוסריות.

זאב שטסל עוסק בתחומי החינוך הסביבתי ובמדעי הסביבה. במשך השנים כתב ספרי לימוד, פיתח חומרי למידה מתוקשבים ועסק בהוראה ובהדרכה.